başarıyı gösteremeyen Abdülkerim Nâdir Paşa'nın, öte yandan Nâmık Paşa ile birlikte, ordunun Avrupaî tarzda teşkilâtlanmasında önemli hizmetleri geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul 1310, s. 11 vd.; *Sicill-i Osmânî*, III, 358; Osman Nûri Ergin, *Abdülhamîd-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 253; Lütfî, *Târih*, İstanbul, 1328, VIII, 80; Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, İstanbul 1340, s. 240; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat* (haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 295, 412, 436-437; *TA*, I, 62-63; M. Cavid Baysun, "Abdülkerim Nadir Paşa", *İA*, I, 90-92.

 Abdülkadir Özcan

ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN

(bk. SATUK BUĞRA HAN, Abdülkerim).

ABDÜLKERİM et-TABERÎ

(عبدالكريم الطبرى)

(bk. EBÛ MA'ŞER et-TABERÎ).

ABDÜLLATÎF el-BAĞDÂDÎ

(عبداللطيف البغدادى)

Muvaffakuddîn Abdüllatîf
b. Yûsuf b. Muhammed
(ö. 629/1231)

Tabip-filozof, çok yönlü bir İslâm bilgini.

Bağdat'ta 557 (1162) yılında doğdu. Kısa boylu zayıf nahif bir bünyeye sahip olduğundan İbn Nokta ve "Keçecizâde" anlamına gelen İbn Lebbâd künyeleriyle de anılır. Aslen Musullu kültürlü bir aileye mensuptur. Babası Yûsuf ve amcası Süleyman'ın dinî ve aklî ilimlerde otorite oldukları bilinmektedir. Çağdaşı olan İbn Ebû Usaybia'nın *ʿUyûnü'l-enbâʾ* adlı eserinde yer alan otobiyografisine göre, çok küçük yaşta, "oyun zevkini dahi tatmadan" tahsile başladı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra başta hadis ve fıkıh olmak üzere, dil ve edebiyat alanlarında temel sayılan metinleri okuyarak icâzet aldı. Daha sonra bilgi ve görgüsünü arttırmak gayesiyle o devrin belli başlı ilim ve kültür merkezlerini dolaştı; gittiği her yerde ilimle meşgul oldu; ilmî sohbetlere ve münazaralara katıldı.

Mağrib'den Bağdat'a gelen İbn Tatlî (İbn Nâilî) adlı bir bilginden aklî ve felsefî ilimleri tahsil ettikten sonra bir süre İbn Sînâ, Behmenyâr ve Gazzâlî'nin eserlerini okudu. Bağdat'ta artık kendisinden faydalanacağı bir kimsenin kalmadığına kanaat getirince, 1189 yılında Musul'a geçti ve orada devrin ünlü âlimi Kemâleddin b. Yûnus'la tanışarak ondan faydalandı. Musul'da bulunduğu sırada İbn Muhâcir Medresesi'nde ve dârülhadiste müderrislik yapan Abdüllatîf el-Bağdâdî, fırsat buldukça Sühreverdî'nin eserlerini inceledi; sonra da bu işrâkī (**bk. İŞRÂKIYYE**) filozofunu çok ağır ve sert bir dille tenkit etti. 1190 yılında Şam'a giderek Tâceddin el-Kindî ile münazaralarda bulundu; orada da ilmî üstünlüğünü kısa zamanda çevresine kabul ettirdi. Bir yıl sonra Kudüs ve Mısır'ı ziyaret etti; Mısır'da iken Ebü'l-Kāsım eş-Şârîî, Yâsîn es-Simyâî ve meşhur yahudi filozofu İbn Meymûn gibi devrin ünlü ilim adamlarını tanıma fırsatını buldu. Tanıştığı bu kişiler arasında Ebü'l-Kāsım eş-Şârîî'ye ayrı bir değer veren Bağdâdî, ondan Fârâbî, İskender Afrodisî (Alexander of Aphrodisias) ve Themistius gibi Yeni Eflâtuncu Aristo şârihlerinin eserlerini okudu. Bu seyahatleri sırasında o yıllarda bu bölgeye hâkim olan Eyyûbî hânedanından büyük ilgi gördü; özellikle Selâhaddin ve ahfadının iltifatlarına mazhar oldu ve Mısır'dan tekrar Kudüs'e, oradan da Şam'a döndü. 1199-1201 yılları arasında Mısır'da bulunan Abdüllatîf el-Bağdâdî, o yıllarda Mısır'da meydana gelen büyük kıtlığı, Mısır halkının yaşadığı maddî ve mânevî perişanlığı görmüş, bu iktisadî ve sosyal krizi ünlü *el-İfâde ve'l-iʿtibâr* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. 1206'da Kudüs'te Mescid-i Aksâ'da, 1207'de de Şam'ın Azîziyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Şam'da verdiği dersler daha çok tıp alanında idi. Nitekim onun tıp ilmi ile ilgili önemli eserlerini burada kaleme aldığı bilinmektedir.

Kaynaklar, 1220-1229 yılları arasındaki seyahatleri esnasında Erzurum, Erzincan, Kemah, Malatya, Divriği ve Besni gibi Anadolu'nun o dönemdeki önemli merkezlerine kadar uzandığını kaydeder. Bu sırada Mengücükoğulları'ndan Alâeddin Dâvûd b. Behrâm tarafından himaye edilmiş ve bundan dolayı birçok eserini bu hükümdara ithaf etmiştir. Hayatı hummalı bir ilmî faaliyet içinde geçen Abdüllatîf, 1230 yılında hac vazifesini yerine getirmek üzere çıktığı yolculukta doğum yeri olan Bağdat'a vardı ve kısa bir süre sonra 12 Muharrem 629'da (9 Kasım 1231) burada vefat etti.

Bazı müellifler Abdüllatîf el-Bağdâdî'yi İslâm felsefesinin hiçbir ekolünü benimsememiş bir filozof olarak gösterirlerse de onu İslâm dünyasındaki Aristocu geleneğe bağlı bir meşşâî (**bk. MEŞŞÂİYYE**) filozofu saymak gerekir. Çünkü o, Aristo'nun fizik, metafizik, psikoloji ve tabiat ilimleri alanına giren eserleri üzerinde çalışmış, bunları bazan özetlemiş, bazan da hâşiyeler yazarak gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Fârâbî'nin mantık külliyatına da şerh ve hâşiyeler yazmış, bu arada İbn Sînâ'nın "Şartlı öncüller, şartlı sonuçlar verir" teorisini ve "dördüncü şekil kıyaslar"ı reddetmiştir. Günümüze kadar ulaşan *Fî mâ baʿde't-tabîʿa* adlı eserini de, Aristo'ya mal edilen apokrif eserlerden biri olan ve Ortaçağ hıristiyan âlemiyle İslâm dünyasında çok tutulan *el-Hayrü'l-mahz*'ın etkisinde kalarak yazmıştır. Bütün bunlar Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin Yeni Eflâtuncu şârihlerin etkisinde kalan Fârâbî-İbn Sînâ ekolüne bağlı bir meşşâî filozofu olduğunu göstermektedir.

Klasik kaynaklarda ona ait eserlerin geniş bir listesi yer almaktadır. Tıp, felsefe ve mantık alanları başta olmak üzere 160'tan fazla eseri vardır. Bunların elli üçü tıp ve farmakoloji, dördü zooloji, dördü botanik, yirmisi mantık, on sekizi felsefe, on üçü nahiv, sekizi hadis, ikisi tefsir, ikisi fıkıh, ikisi kelâm, onu metodoloji ve tarih, dördü de ahlâk ve siyaset konularında kaleme alınmıştır. Geri kalanları ise dil, edebî tenkit, matematik, seyahat hâtıraları, mineraloji gibi çok değişik ve farklı konulardadır. Kaynakların verdiği bu listeden günümüze kadar ulaşanların sayısı ise ancak birkaç eserden ibarettir.

Bunların içinde, onun Batı'da ve İslâm âleminde bilinen en meşhur eseri ***el-İfâde ve'l-iʿtibâr****dır. Mısır'da bulunduğu sırada kaleme aldığı hacim bakımından küçük, fakat muhteva açısından çok zengin olan bu eser, o dönemdeki Mısır'ın coğrafî, topoğrafik, sosyal ve iktisadî durumu hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir. Eser XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Batı dünyasında da tanınmış, Latince, Almanca ve

Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Müellifin, beş duyuyu tıp açısından inceleyen iki makalesi *Maḳāletân fi'l-ḥavâs* ile şeker hastalığı hakkındaki eseri *Risâle fi'l-maraż el-müsemmâ diyabitis* adıyla neşredilmiştir (nşr. Saîd Abduh, Kuveyt 1972). Şeker hastalığı konusunda her ne kadar Çinli hekim Li Hsüan VII. yüzyılda ilk araştırmayı yapmışsa da (bk. *ISIS*, LXIV/222 (1973), s. 232), bu hastalığın karaciğere bağlı bir rahatsızlık olduğunu ilk olarak tesbit eden Abdüllatîf el-Bağdâdî'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüllatîf el-Bağdâdî, *Maḳāletân fi'l-ḥavâs* (nşr. Saîd Abduh), Kuveyt 1972; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1369-93/1950-73, II, 193-196; İbn Ebû Usaybia, *ʿUyûnü'l-enbâʾ* (nşr. Nizâr Rıza), Beyrut 1965, s. 683-696; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XXII, 320-323; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1973-74, II, 385-388; Sübkî, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv—Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Kahire 1383-96/1964-76, VIII, 313; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1384/1964 → Beyrut 1399/1979, II, 106-107; a.mlf., *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1387/1967, I, 541; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 30, 696; II, 1169, 1274, 1315, 1361, 1466, 1937, 1996; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, Kahire 1350-51 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 132; S. de Sacy, *Relation de l'Egypte par Abd al-Latîf*, Paris 1810; Brockelmann, *GAL*, I, 632-633; *Suppl.*, I, 880-881; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 170-172, 278-279; a.mlf., *Die Natur-und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 31, 81; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, II/2, s. 599-600; III/2, s. 1650; Sezgin, *GAS*, III, 30-31, 33, 411; IV, 9-10, 289; VI, 100; VII, 143-144; L. Leclerc, *Histoire de la Medécine Arabe*, New York 1971, II, 182; Hans-Jürgen Thies, *Der Diabetestraktat ʿAbd al-Laṭif Al-Baġdādī's*, Bonn 1971; Angelika Neuwirth, *ʿAbd al-Laṭīf al-Baġdādi's Bearbeitung von Buch Lambda der Aristotelischen Metaphysik*, Wiesbaden 1976; Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul 1982, s. 84-85; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 300; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 365-368; Sami Hamerneh, "Hans-Jürgen Thies, Der Diabetestraktat ʿAbd al-Laṭīf al-Baġdādī's", *ISIS*, LXII/214 (1971), s. 542-543; Garry J. Tee, "On Sami Hamerneh's Rewiev of der Diabetesraktat ʿAbd al-Laṭif", *ISIS*, LXIV/222 (1973), s. 232; Abdülkerim Şehâde, "Abdüllatîf Bağdâdî", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1977, I, 693-734; S. M. Stern, "A Collection of Treatises by 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī", *IS*, I/1 (1962), s. 53-70; a.mlf., "ʿAbd al-Laṭif al-Baghdādī", *EI²* (İng.), I, 74; M. Th. Houtsma, "Abdüllâtif", *İA*, I, 92.

MAHMUT KAYA

ABDÜLLATÎF-i BİHİTÂÎ

(عبداللطيف بهطائى)

(ö. 1165/1752)

Pakistan (Sind) tasavvufî halk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden, mutasavvıf-şair.

1101'de (1689), Sühreverdî şeyhlerinin yetiştiği Haydarâbâd'ın Hala bölgesindeki Halevi köyünde doğdu. Babasının adı Şah Abdülkerîm'dir. Gençlik yıllarını yogi topluluklarıyla ülkeyi dolaşarak geçirdi. Daha sonra memleketine yakın bir yerde bulunan Bihit'e yerleşti ve burada vefat etti. Sind Emîri Gulâm Şah onun için muhteşem bir türbe yaptırdı.

Abdüllatîf-i Bihitâî'nin tasavvufî ve edebî şahsiyeti, *Şah jo Risalo* (şahın risâlesi) adı altında toplanan ve Alman müsteşriki Ernest Trumpp tarafından yayımlanan (Leipzig 1867) şiirlerinden öğrenilmektedir. Risâle, her biri "sur" adı verilen otuz lirik şiirden meydana gelir. Mevlânâ Celâleddin'in tesirinde kaldığını bizzat ifade eden Şah Abdüllatîf'in şiirlerinde mahallî inançlarla tasavvufî görüşler birbirine karışıp kaynaşmıştır. "Sur"ları mûsiki makamlarına göre adlandırmış, eski makamlara ek olarak yeni makamlar bulmuştur. Türbesinin çevresinde yaşayan dervişlerin bu mûsikiyi perşembe geceleri icra ettikleri nakledilmektedir. Abdüllatîf-i Bihitâî hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır (bk. bibliyografya).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ḫavâṭır*, VI, 161-162; H. T. Sorley, *Shah Abdul Latif of Bhit: His Poetry, Life and Times*, Oxford 1940; a.mlf., "Bhitāʾī", *EI²* (İng.), I, 1194-1195; a.mlf., "Bihtâʾî", *UDMİ*, V, 329; I. I. Qazi, *Shah, Abdul-Latif-an Introduction on his Art*, Karachi 1961; T. Hotchand, *Shah Abdul-Latif-an Introduction to his Seven Singing Stories*, Haydarâbâd 1962; M. Jotwani, *Shah Abdul Latif, his Life and Work*, New Delhi 1975; A. Schimmel, *Pain and Grace. A Study of Two Mystical Writers of Eighteenth-Century Muslim India*, Leiden 1976, s. 151-262; a.mlf., *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden 1980, s. 140, 143, 146; a.mlf., *Tasavvufun Boyutları* (trc. Ender Gürol), İstanbul 1981, s. 331; M. Mujeeb, *The Indian Muslims*, New Delhi 1985, s. 323-324; Abdul Karim Leghari, "Qualites of Human Character Underlined in Shah Abdul Latif's poetry", *Sind University Research Journal*, VII, Hyderabad 1969, s. 27-68; N. A. Baloch, "Maulana Jalaluddin Rumi and Shah Abdul Latif, the saint poet of Sind (Pakistan)", *a.e.*, XI—XII, Hyderabad 1972-73, s. 62-79; S. Qudratullah Fatimi, "New Light on the Mystic Thought of Shah Abdul Latif Bhitai", *Sindhological Studies*, Karachi 1980, s. 49-77; K. Raisinghani, "Shah Abdul Latif Bhitai", *Sind Quarterly*, XV/2, Karachi 1987, s. 44-46; M. Baqır, "ʿAbd-al-Laṭīf Bhetāī Shah", *EIr.*, I, 125-126.

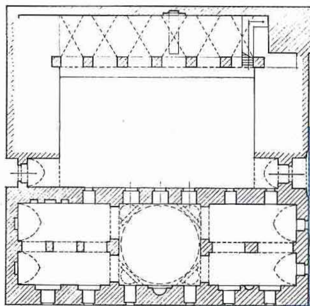

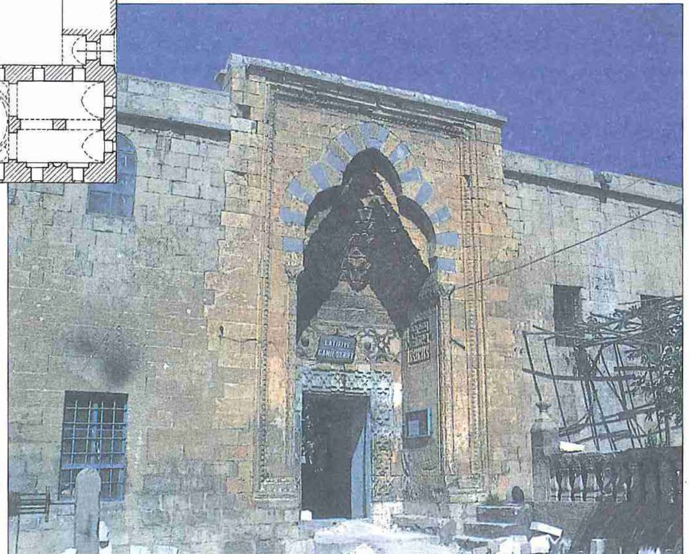
SÜLEYMAN ULUDAĞ

ABDÜLLATİF CAMİİ

Mardin'de şehrin orta kesiminde, avlusunda medresesi bulunan Artuklu camii.

Tamamen kesme taştan yapılmış olan caminin cümle kapısındaki kitâbeye göre 772 (1371) yılında, iki Artuklu sultanına hizmet etmiş olan Abdüllatîf b. Abdullah tarafından inşa ettirilmiştir. İçerde, mihrap duvarındaki pencere

Abdüllatif Camii planı ve giriş cephesi - Mardin (1987)